

Ուր հանգչի մարմինն՝ աստ չայոց կողակալ
 Լուսանքկարն՝ փոքրիկ բուրբակ
 Ոնմեղ դէմքով ու տղայ հասակ:
 Միակողմի հանգիստ բազմակ:
 Մագերն փափուկ միջև ուներն գոցած,
 Զեռն ի ծընոտ արմուկն յենած,
 Դիտէ անխօս՝ լուռ մուշ թերան
 Որ չի չարժիր, անչարժ արձան:

* *

Մահն է գերանդ, կըտրուկ մըկրատ
 Պիտի կըտրէ կենացդ արմատ.
 Եղիր արթուն ըլլալ պատրաստ.
 Զնեք մընայուն, պահողութտ ենք աստ,
 Նըմին նըման, ասուն մեզ ազդ:

Մագիկները որ մեր սիրելի յորեկեարին
 պատուական կեանքն յերկարի ուրախ է
 միշտ առոյգ:

Հ. Թ. ԱԿԿԵ

ՆԵՐԿԱՅ ԱՆԻՇԻՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. տես Բազմավէպ, էջ 181)

Բ.

Անցեալին գաղափարներու տեղ արդի
 մարդուն կը ջամբուին յեղափոխութեան
 զրօշին երեք վերտառութիւնները. Եղբայ-
 րութիւն, Հասարակութիւն, Արդարութիւն,
 Անահատիկի իմաստով, անմատչելի ամ-
 բողիւն՝ այս երեք գաղափարները կը կազ-
 մեն հաւատոյ հանգանակի յողումները
 նոր կրօնին. Ապահովարար պիտի գայ օր
 մը, ուր մարդկութիւնը պիտի որդեգրէ
 զանոնք իբրեւ անվիճելի վարդապետու-
 տութիւններ, ինչպէս անցեալ դարերու
 մէջ ամէն հաւատալիք, ամէն կրօնային
 վարդապետութիւն: Վայ տարակուսողին,
 վայ անհաւատին, Հաւատաքննութեան ա-
 տեաններ պիտի բացուին, խարոյկներ
 պիտի բարձրանան: Լենին Չարերուն
 կայսրութեան մէջ, Պէլա Գիւն՝ Հունգա-
 րիոյ, Գուրթ Էյսնէր՝ Պաւլէրայի մէջ
 տուին անոնց օրինակները: Սպանիական
 Հաւատաքննութիւնը, Ս. Բարդուղէմէոսի
 ջարդերն ստուերներ են միայն անոնց ըով:

Յանուն համամարդկային Եղբայրութեան
 կը խողովողն եղբայրներն, յանուն Արդա-
 րութեան կը գործեն ամենամեծ անարդա-
 րութիւնները, յանուն Հաւասարութեան
 պրոկուստեան անկողիններ կը տարա-
 ծուին: Դար մը առաջ այդ գաղափարներով
 տոգորուած բանդագուշող անհատներ կա-
 ռափնատ կը շրկէին ցեղին փառքերը:
 «Հանրապետութիւնը պէտք չունի գիտուն-
 ներու» կը գոչէր անգղոյն Լավուազիէի
 անվարար սպանիչը: «Ո՛վ Աղատորիսն,
 քրքան ուժիրներ կը գործոյն քո անունով»
 կը գոչէր վսեմ նկարագրով, բարձր իմա-
 ցականութեամբ կին մը, որ միշտ հոգին
 եղաւ ճշմարիտ Ազատութեան, որուն հա-
 մար պայքարեցաւ ամէն վայրկեան՝ ան-
 վըկանդ, անասան: Դանիւճներ կը նսե-
 մանային անոր առջև: Կառափնատին վերե-
 ինք հաստաբերձ կաղնի մը, անոնք ոտքին
 տակ պտերներ: Այդ արհաւիրքի օրերուն
 դէպ ի կախաղան կը քայլէր պարմանական
 կորովով անձանթ մը ամբոխին, ամբաս-
 տանուած իբրեւ ազնուապետական: Ինք՝
 քրմապետներէն մէկը՝ Յաւապետութեան
 հաւատալով տակաւին իրերու և գաղա-
 փարներու անդիմադրելի հողովոյթին՝ կը
 դառնար առաջին հերետիկոսը ճարգած
 վարդապետութեան: Անկարելի է չսարաւ-
 ռալ խորհելով աղածի քերթողի մը, Անտրէ
 Շէնիէյի վրայ... Եւ դեռ լաւատես ենք,
 դեռ կը հաւատանք յառաջադիմութեան: Ե-
 թէ գաղափարները կը փոխեն անուններն,
 մարդկային ընտելիւնը կը մնայ նոյն՝ իր
 բովանդակ վայրենութեամբ:

Լայպտից կը գրէր վաղուց. «Յաճախ
 անհաւատ իմաստասէրներու աշակերտները
 չեն հետեւիր վարդապետներու օրինակին:
 Կարծելով զերծ սպառնացող ապագայէ մը
 և հսկող նախախնամութեան մը վախէն՝
 կը թողուն բիրտ կիրքերնուն սանձերը,
 կը ջանան միայն ապականել ու հրապու-
 ընել ուրիշները: Եթէ անափառ են և ունին
 անզգայ սիրտ մը՝ հաճոյանալու կամ յա-
 ռաջանալու համար կը հրդեհեն երկրին
 չորս կողմերը: Նման գաղափարներ և
 ձգտումներ կը սփռեն հանրութեան և նոյն

իսկ վարիչ դասակարգին մէջ. յետոյ ժողովրդականանալով կը պատրաստեն ընդհանուր յեղափոխութիւն մը՝ որ կը սպառնայ Եւրոպայի, կ'եղծանէ ինչ որ կը մնայ վեհանձն զգացումներու աշխարհին մէջ՝ հայրենասիրութիւն, հանրութեան բարիքը, ապագայի հոգը, հանրութեան շահերուն զոհուելու պէտք»։ Այս մարգարէական տողերը գրուած են ութսունըջորս տարիներ առաջ՝ այն զանգուածային շարժումին՝ որմէ ետք Եւրոպան չտեսաւ ընկերային իրադրութիւն, չերկայ անիշխանութեան արմատները կը միտին շատ խորքեր, միջնադարեան ընկերային կազմութեան՝ ողջան բիւզանդական վիճաքանութիւններու մէջ։ Մոնթէնէրի տարակոյսը, Վոլթէրի մշտատեւ ծիծաղը, Ռուսոյի սոփիստութիւնները սասանեցին հաւատքի հիմքեր, վերջին հարուածները տուին Սկիսող Քօնդ իր հաստատութիւններով, Տարվին և Հէքէլ իրենց ժխտումներով։ Պատմութեան ամէն ժամանակամիջոցին բարոյագէտներ և պետական անձեր պայքարած էին բանականութեան ոտնձգութիւններուն դէմ հաւատքի և աւանդութեան իրաւասութիւններուն մէջ։ Լուսեք բարոյացողք բանականութեան դերը, հաստատեց «ազատ քննութիւնը»։ Իւրաքանչիւր անհատ պիտի կազմէր իր հաւատամբը բանականութեան բովէն անցնելէ ետք։ Վերածնութիւնը բարձր թողի ընելով եկեղեցւոյ ուսուցումները՝ կը դիմէր գրականութեան և դասական հեղինակներու, իրեւ աղբիւրները ներշնչման։ Միւս կողմէն Յանսենականներ կը յայտարարեն բանականութեան անկարողութիւնը, կը շեշտեն գերբնական շնորհի հարկը։ Բիսուսեաններ և Յանսենականներ կը վիճեն ու կը վիճեն բանականութեան և շնորհի գերագահութեան վրայ։ Ամպիոնէն իջնելով հանրութեան մէջ կը հրահրէ ամբողջ, որ կը մասնակցի այդ վիճաքանութիւններուն։ Բարիքի եպիսկոպոսը ժամանակին դատապարտած էր Ս. Արեւիկացիի իմաստասիրութեան ինչ ինչ կէտերը, որ հաւատքի և բանականութեան կ'ընծայէին կրօնի ըմբռնումը՝ Բա-

նականութեան պաշտպանները վերջապէս շահեցան յաղթութիւնը։ Բեղափոխութիւնը հռչակեց «խղճի ազատութիւնը և մարդուն բացարձակ անկախութիւնը եկեղեցական հեղինակութեան լուծէն»։

Ռուսոյ կը յայտարարէր միամիտ լատաստութեամբ մը մարդուն բնականորէն բարի ըլլալը և ընկերութեան խաթարող դերը։ Ընկերաբանական զործով մը կը փաստէր մարդուն ամենուրեք ազատ ծնիլը և ամէն տեղ կաշկանդուած ըլլալը։ Հարկ էր խզել կապերը, պրծիլ շղթաներէն և ապրիլ բնական վիճակին մէջ։ Չարեաց աղբիւրը ընկերութիւնն է ուրեմն։ Ան կը պաշտպանէ զօրեղները, կը հաստատէ անդամներուն մէջ անհաւասարութիւններ և հետեւաբար անարդար է։ Հաւասարութեան գաղափարը կը ներմուծէ ուրիշ մը, ուսմ. կապիտալութիւնը։ Արդարեւ մարդոց ներկայ վիճակը կը հիմնուէր բնական անհաւասարութիւններու վրայ, իւրաքանչիւրին ընդոծին յատկութիւններուն վրայ։ Ռուսոյ կը հերքէ ուժգնօրէն հոգեբանական այս տարրական ճշմարտութիւնը։ Այդ յատկութիւնները կը ստացուին ընկերութեան մէջ։ Ընկերութիւնը կը դնէ այդ զանազանութիւնները այս կամ այն անհատին մէջ։ Բեղափոխութիւնը կը յանկերգէ այդ ուսուցիչ բառերը։ Ամբողջ կը կրկնէ միաբերան, ինչ փոյթ թէ անհասկնալի ըլլան անոնք։ Արդարեւ ի՞նչ է Հաւասարութիւնը։ — Դուրսական սկզբունք մը, որ չ'ընդունի մէկին միւսէն աւելի կամ

1. Սուրբ Թոմաս Աքուինացիի վարդապետութիւնը այսօր ամբողջութեամբ կը կազմէ անկիւնաքարը կաթոլիկ փիլիսոփայութեան, աստուածաբանութեան, Զէյս վարդապետութեան մը որ ներշնչուած ըլլալով Summa Theologiae-ով, 1 ևս փեյ. հռչակեց զանիկա բարոյեց բոլոր կաթոլիկ զպրօքներուն (Encyclique Aeterni Patris 1879 օգոստ 4)։ Դար-Գրքոցականները կը ջանան այժմ հաշտեցնել Ս. Թոմասի փիլիսոփայութիւնը արդի իմաստասիրութեան և դիտութեան տուեցններուն հետ։ Քարտինալ Մէրսէի, որուն կործիչ դէմքը կը պսպրայ Պեւ. Տրեյայի դիւցազնական մարտնչուններուն վերեւ, պետէ է այդ զպրօքի և հետեւաբար ուսելիքն Ս. Արեւիկացիի աշակերտներուն։

նուազ յատկութիւն ունենալը: Եթէ երկու անհատներ նոյն հասակն ունին՝ ենթադրեւ լու է որ ունենան նոյն իմացականութիւնը կամ միենոյն յատկութիւնները: Ողջմտութիւնը չի թոյլատրեր նման ենթադրութիւն մը: — Բնութեան հաստատած հաւասարութիւնը: Բայց բնութիւնը կու տայ մէկուն գեղեցկութիւն, միւսին տգեղութիւն, մէկուն առողջ մարմին, միւսին փափկաւակամ: — Իրաւունքներու հաւասարութիւն անտարակոյս: Սակայն իրաւունքները կը սահմանուին պարտականութիւններով, բանականութեամբ և փորձառութեամբ: Որդի մը չի կրնար իրաւունք ստանալ ծնողն ապտակելու: — Անհատներ թերևս հաւասար նկատուելու են ընկերութեան մէջ: Ապահովաբար ո՛չ հեղինակութեամբ, քանի որ ամէն մարդ միևնոյն հեղինակութիւնը չի կրնալ ունենալ այս կամ այն նիւթի մասին. ո՛չ հարստութեամբ, և հոս է կարեւոր կէտը, որովհետև փորձի համար խլենք հարստութիւնը մէկուն և բաժնենք հաւասարապէս, քանի մը օրէն մէկը դարձեալ հարստացրէ է, միւսը թշուառացրէ: Մովսէս կիրարկեց այս օրէնքը, ամէն 50 տարին հողերը կը զբաւուէին և կը բաժնէին քաղաքացիներուն: Մոյլ հողատէրը կը տենչար միւսին բաժնին որ բերրի էր և փրաջան հողատէրը տեսնելով անհաւասարութիւնը կը նուիրուի վաճառականութեան: Դրամը կը պահուի դիւրաւ և կը խաղախոտի: — Որէնքին առջև ամէն մարդ հաւասար ըլլալու է: Մոռնանք նեպոտականութիւնը որ կը վարակէ արդի ընկերութիւնը, նոյն իսկ հաւասարութեան, արդարութեան ջիւղ պաշտպանները, և յայտարարենք թէ ամէն մարդ հաւասարապէս պատժուելու կամ վարձատրուելու է: Մէկը հարուստ է՝ կը վճարէ տուգանք և կը խուսափի բանտէն, միւսը աղքատ՝ կը ձերբակալուի, Հաւասարապէս բանտարկուելու են, տուգանք առնելու չէ: Այն ատեն յիմարը կը ծիծաղի, պարկեշտը կը տառապի: Կարենի՞ է զանազանութիւն մը չլինել պատահական յանցաւորին և

սովորական ոճրագործին մէջ: Կարենի՞ է դարձնել ամէն կողմ հաւասարութեան ուսկեխնձոր՝ առանց գտնելու զոհացուցիչ կէտ մը:

Ընկերային անարդարութեան խարխիւրը կը կազմէ, Ռուսոյի համեմատ, հետևաբար աղբիւրը մարդոց անհաւասարութեան սեփականատիրութիւնը: Ահա՛ զաղափար մը, որ ընդլայնեցաւ մինչև այսօր որդեգրուելով տնտեսագիտական դպրոցներէ: Ահա՛ անարտիւնը ծագեցաւ այն ատեն, երբ ընկերութիւնը զծեց իւրաքանչիւր անդամին սեփականութեան սահմանը: Այս քուկ է, այն անոր, մինչդեռ ան ամենուն է, եթէ ընկերութիւնը կը սահմանէ՝ կը գողնայ, անհատներէն մէկը քանինբը կը զրկէ: Հաստատելու համար հաւասարութիւն՝ ջնջելու է սեփականութիւնը, վերջը՝ նելու է յափշտակողէն: « Ես գող չեմ, ես վերադարձնող մըն եմ, կ'ըմէ՛ Բլաւաշտին Բրապի: Այդ ինչ որ գողցուած էր: Երկիրը, իր արտադրութիւնները կը վերաբերին ամենուն: Կառավարութիւնները պաշտպանելով անհատական սեփականատիրութիւնը՝ կը գործեն անարդարութիւն մը, զայն նուիրագործող օրէնքներն ալ հակառակ են բնական իրաւունքին: Գողը քաղքենի դասակարգն է որ կը վերցնէ ժողովուրդին աշխատութեան պտուղը »: Երբ Բրապ կը հարցնէ այդ զաղափարին ընդ թեւաբողոք՝ բանտարկեալը կը պատասխանէ. « Կարգացած եմ Ռուսոյ և դեռ կը կարդամ իր «Discours pour l'origine de l'inégalité parmi les hommes» ինչ գեղեցիկ գիրք »:

Ռուսոյի զաղափարներուն տխուր ազդեցութիւնը բացայայտ է մանաւանդ ջղազանքերու մըայ: Բոլ Պուրժէ մատնեցնեց սերտ առնչութիւնը ուսուցչին և աշակերտին մէջ: Մտացուած ամէն պատկեր, ամէն զաղափար կը ձգտի գործելու: Կրթութիւն ու վարք, զաղափարներ և նկա-

1. Proal, Le crime et la Peine p, 268 Alcan 1894.

բազիր սերտորէն միացած են: Անտարա-
կոյս վսեմ գաղափարներու տէր անհատ
մը կրնայ ունենալ յոռի վարք մը, ճշմա-
րիտ բարոյագէտներ կը դառնան երբեմն
ճարտարարուեստից ասպետներ, որովհե-
տեւ պատկերն ու գաղափարները ստա-
ցուած են երբ Չլային դրութիւնը կորու-
սած է իր կերպընկալութիւնը: Չմոռնանք
նաեւ թէ որքան հեշտ է ստանալ գաղա-
փարներ, որքան դժուարին՝ հակազդել ժա-
ռանգական բնազդներուն դէմ: Եթէ գա-
ղափար մը կը ձգտի արտայայտուելու,
ուրիշ հակընդէմ գաղափարներ չեն գտ-
նուիր, կիանքի վարմունքն ու գործու-
նքները կը վերածուի կրթական հարցի
մը, որուն լուծումէն կախում ունէր և
ունի ընկերային հարցը: Արդիւնէլ անհատը
գերին դառնալու ստացուած ամէն գաղա-
փարներու և հակազդելու միջավայրին, մէկ
խօսքով ինքզինքին տէր դարձնել, անս-
կարելոր խնդիրը դաստիարակութեան: Ան-
հատը դպրոցէն պատրաստուելու է կեանքի՝
պարհլով իրական կեանք մը, ո՛չ թէ մե-
կուսանալով իրեններէն, կեանքէն: Նախ-
կին դաստիարակութիւնը մեղանչեց այս
սկզբունքին դէմ, և հոս փնտռելու է ըն-
կերային չարախոնջութեան պատճառներէն
մէկը: Միջին դարուն մէջ դաստիարակու-
թիւնը ոչ ուղիղ ներշնչուած հարազատ
բրիտանիկութենէն՝ անձը կը նկատէր կըղ-
զիացած, արհամարհելով ներկայ կեանքը՝
կը պատրաստէր անգրէլիմեան կեանքին,
անգոսնելով մարմինը՝ կը զբաղէր հոգեւ-
փոխանակ պատրաստելու անհատը կեանքի
խոչընդոտներուն յաղթելու, ինքզինքին
վստահելու, այդ դաստիարակութիւնը կը
վստահացնէր կեանքին երազ մը ըլլալը
և յետոյ տեղաւորելու իւրաքանչիւր աշա-
կերտ: Խիստ կարգապահութիւն մը կը
հրամայէր հնազանդելու դիակի մը նման
(perinde ac cadaver) գուրկ հետեալաբար
պատասխանատուութեան ոգիէ, նախա-
ձեռնութենէ, կորովէ, որոնք անհրաժեշտ
յատկութիւններ են յաջողելու և հետեա-
լաբար չամբաստանելու ընկերութիւնն իրրեւ
աղբիւր ամէն չարեաց և դաստիարակու-

թեան այդ ոգին ներշնչուած էր համան-
քային կազմակերպութենէն՝ ինչպէս ընտա-
նիքը նահապետական: Անհատը կը վերա-
բերէր համայնքին, ընտանիքին: Գեղեցի-
ք, ընտանիք և դպրոց նեցուկներն էին ան-
հատին և ժամանակի մը մէջ, ուր տնտե-
սական պայմանները ծանր չէին, պէտքերը
սահմանափակ: Աւատապետ և ճորտ փո-
խադարձ կապերով սերտորէն միացած
աւելի կը դիւրացնէին յարաբերաբար այդ
պայմանները: Յեղափոխութիւնը խզեց այդ
բոլոր կապերը, խորտակեց անհատին նե-
ցուկները: Ռաւմակապետական սկզբունքները
ներշնչեցին իւրաքանչիւրին բարձրանալու
տենչը, աւելցուցին պէտքերը, առանց հայ-
թաթիւլու զանոնք գոհացնելու միջոցները:
Անսահման զօրակցութիւն մը խոհային և իրականու-
թեան մէջ, ուրկէ յոռետեսութիւն, վհա-
տութիւն և ընկերային խաղաղութեան
վրդովում:

ԽՈՐԷՆ ԳԵԼԵՆԻԱՆ

(Շարունակելի)

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԾԱՆՈթՈՒԹԻՒՆԲ

ՈՎԿԻԱՆՆԵՐՈՒ ԱՂԻՈՒԹԻՒՆԸ

Ովկիանոսները հաւասար չափով աղային ջուր
չունին. Հնդկային ովկիանոսը կը պարունակէ
34 կրամ և քառորդ աղ՝ լիդրոյ մը ջուրին մէջ.
- Խաղաղականը 34,9. - Ատլանդեանը գրեթէ
35,5. այս բարձր աստիճանը տարօրինակ կը
թուի, վասն զի Ատլանդեանի մէջ է որ աշխար-
հիս մեծագոյն գետերը կը թափին, Սան Լորեն-
ցոյ, Միսսիսիպի, Օրենոգոյ, Ռիոյ Ամազոնեանց,
Բելգոյ, Գոնկոյ և Եւրոպայի ուրիշ շատ մը
գետեր: Այս փոփոխականութեան բացատրու-
թիւնը տրուած է գերմանացի գիտնականի մը
կողմէ. պատճառ կը նշանակէ՝ որ Ատլանդեանի
ծովափները գրեթէ ամէնքն ալ հարթ են, որով
և շոգիները որ յառաջ կու գան այս ովկիանոսին
մակերևոյթին վրայ՝ անկէ շատ հեռու կը խոտ-
նան և կը վայրատուզուին: